

Бондаренко Т.В.
асистент кафедри теорії
початкового навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті висвітлені деякі історичні аспекти краєзнавчої діяльності в Україні та робота окремих краєзнавчих осередків в Черкаській області.

In this article we show some history aspects of regional activity in Ukraine and the work of separate cells in Cherkasy region.

Важливою умовою розвитку краєзнавства ХХІ століття є сучасні соціально-політичні зміни, спрямовані на формування нової генерації інтелектуального потенціалу майбутніх державотворців. Краєзнавство зараз перебуває в авангарді національно-культурного відродження суверенної України, є опорою її державності. Про це свідчать офіційні документи і матеріали. Зокрема, Постанови Кабінету Міністрів України від 7 червня 2002 року № 785 «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року», ухвалено Указ Президента України від 13 березня 2002 р. № 239/2002 «Про створення літопису народної пам'яті» [8].

Україна багата своїми історико-культурними традиціями, а любов до Батьківщини завжди пов'язана з любов'ю до рідного краю. Це одне з найсвятіших почуттів, які кожен проносить крізь усе своє життя. Витоки патріотизму починаються там, де дитина вперше взяла в руки буквар, де вдихнула пахощі щойно вийнятого з печі хліба, де відчула красу і безмежжя рідної природи. І як би далеко не була людина, як би їй не було важко, зі спогадів виринає батьківська хата, материнська пісня, довгий шлях до школи, кришталева вода з криниці, незаймані луки за селом. І по особливому згадуються всі ті люди, які поділилися власною мудрістю, були опорою та допомогли віднайти той самий шлях у житті, яким зараз кожен крокує.

Ю. Афанасьєв писав: «Створюючи майбутнє, не можна обійтися без уроків минулого, вмілого звернення до нього, до історії як колективної пам'яті народу... Розумне звернення до колективної пам'яті стало найбільш стійкою нашою культурною традицією... Як амнезія - втрата пам'яті - руйнує індивідуальну особистість людини, так історична амнезія руйнує суспільну свідомість, варваризує і позбавляє сенсу життя суспільство» [1, 3].

Актуальність краєзнавчої роботи полягає в тому, що вона є засобом виховання патріотизму у підростаючого покоління, здатного цінувати і відстоювати демократичні права і свободи. Для України це має особливо важливе значення, оскільки активне будівництво нового демократичного суспільства ведеться в складних соціально-економічних і політичних умовах,

за яких змінюються колишні відносини людини з державою і виробляються нові політико-правові норми. Цей складний і досить тривалий процес вимагає значних зусиль багатьох соціальних інститутів і організацій. Школа, як осередок формування духовної культури суспільних відносин, є дієвим механізмом формування національної свідомості та самосвідомості особистості, всебічного її розвитку.

Таку вкрай важливу роботу може виконати підготовлений фахівець, в даному випадку – вчитель, людина, якій не байдужа доля держави та її народу.

В усіх напрямках педагогічної діяльності учителя пріоритетними стають загальнолюдські та культурно-національні цінності і ідеали, актуалізується проблема творчої особистості, здатної здійснити соціально значимий вибір, свідомо оцінювати свою діяльність.

Вивчення педагогічної діяльності відомих вчителів краю розвиває педагогічну культуру. Ученими доведено, що включення студентів у творчу діяльність з оволодіння педагогічним досвідом конкретизує зміст педагогічної освіти з урахуванням місцевих соціокультурних особливостей, адаптує фахівців до професійної діяльності з урахуванням умов регіону.

В умовах, коли зміцнюється українська державність, зростає зацікавленість українців до свого історичного коріння, до народних звичаїв, традицій, педагогічне краєзнавство є стимулюючим фактором навчально-виховного процесу. Можливості його змісту важко переоцінити, якщо співвідносити із сучасними завданнями професійної підготовки майбутнього учителя національної школи. Тому виникає потреба наукового підходу до розробки цієї проблеми з урахуванням умов, у яких перебуває суспільство та сучасна загальноосвітня школа.

Виходячи із зазначеного, метою нашої роботи є узагальнення та систематизація краєзнавчої діяльності в Україні і дослідження її як фактору соціалізації студентської молоді.

Окремі питання цієї проблеми висвітлювалися в багатьох фундаментальних дослідженнях Л.В. Баженова, М.Ю. Костриці, С.М. Куделко, С.І. Посохова, С.В. Пивоварова, В.О. Савчука, І.А. Стасюка, А.Ю. Чабана та ін.

Кожна епоха надавала поняттю «краєзнавство» різного значення. Авторами перших методичних рекомендацій по «отчизноведению» були Н.Х. Вессель [5, 12] та К.Д. Ушинський, що включив методичні рекомендації з використання місцевого матеріалу в книгу для учнів «Рідне слово» (1864 р.).

Н.Х. Вессель у 1862 році запропонував ввести у школі спеціальний навчальний предмет «отчизноведение», у зміст якого включив елементи місцевої географії, природознавства й історії і бачив у ньому базу для подальшої освіти. К.Д. Ушинський, називаючи подібний предмет «вітчизноведенням» (1863 р.), пов'язував з ним не тільки первісне знайомство з елементами географії, історії і природознавства, але і вивченням рідної мови, мовленнєвий розвиток дітей; виступав за ширше

використання місцевого матеріалу в навчанні. У вивченні рідного краю К.Д. Ушинський вбачав один із засобів патріотичного виховання школярів [7, 290].

У 1862 році був виданий перший підручник географії з елементами краєзнавства (П.Н. Белоха, «Підручник загальної географії») [4, 136]. Ідею створення шкільних підручників на краєзнавчій основі пізніше підтримував Л.Н. Толстой. У 60-70-і роки з питань краєзнавства виступали такі вчені як І.Н. Белов, В.П. Вахтерів, А.Я. Герд, Д.Н. Кайгородов, М.В. Овчинников, Є.Ю. Петри, Б.Е. Райков, Д.Д. Семенов, А.Ф. Соколов і ін. У 1896 Е.А. Звягінцев висунув заснований на вивченні рідного краю принцип «локалізації» навчального процесу на всіх його етапах, розуміючи під «локалізацією» загальний метод педагогічної роботи з дітьми, принцип добору навчального матеріалу, що дає педагогу можливість створити для учнів умови, сприятливі для спостережень та досліджень.

Термін «краєзнавство» у педагогічній літературі вперше з'явився в роботі історика-методиста В.Я. Уланова «Досвід методики історії в початковій школі», (1914 р.) і прозвучав у виступі вчителя І.Н. Манькова на одному із з'їздів учителів (1914 р.) [3, 156]. Під визначенням «краєзнавство» розумілося вивчення школярами повіту і губернії. Більш важлива роль приділялася предмету «родинознавство», основу якого повинні скласти спостереження учнів. Подібний розподіл на «родинознавство» та «краєзнавство» характерний для педагогічної думки початку ХХ століття, і перших років радянської школи (С.А. Аржанов, В.Е. Глуздовский, Е.А. Звягінцев та ін.). У середині 20-х років ХХ ст. термін «краєзнавство» затвердився в радянській педагогічній літературі як наука, яка вивчає «родинознавство» і розглядається як метод синтетичного вивчення певної місцевості, об'єднаної адміністративними, політичними або господарськими ознаками стосовно невеликої території [3, 186].

У цей період при історичній секції Всеукраїнської Академії наук Українського комітету краєзнавства утворилось кілька краєзнавчих комісій порайонного дослідження історії України.

Теорія і практика краєзнавства в радянській школі розвивалися відповідно положень «Декларації про єдину трудову політехнічну школу» (1918 р.). Спостереження і дослідження, екскурсії, організація шкільних музеїв і куточків, гурткова робота висувалися як важливі методи навчання і виховання. Педагогічні основи радянського краєзнавства розроблені в працях П.П. Блонского, Н.К. Крупської, Л.П. Пинкевича, М.Н. Покровського, С.Т. Шацького. Помітний внесок у розробку і пропаганду краєзнавства і краєзнавчого принципу внесли Н.Н. Баранський, А.С. Барків, Б.В. Всесвятский, К.Ф. Ладів, Б.Е. Райков і ін. педагоги та методисти.

Розквіт краєзнавчої роботи припадає на перше десятиліття встановлення радянської влади. На території Радянського Союзу створювалися музеї, краєзнавчі осередки, яких до 1929 нараховувалося близько 2 тисяч. Краєзнавство стало масовим явищем, об'єднавши великі наукові і культурні сили. В період свого становлення радянське краєзнавство,

як засіб виховання радянської молоді, висвітлювалося на шпальтах газет і журналів. Виходили журнали: «Краєзнавство», «Вісті Центрального бюро краєзнавства». Краєзнавство орієнтувало педагогів на систематичне раціональне використання місцевого матеріалу в навчально-виховному процесі як на уроках, так і в позаурочний час. При Центральному бюро краєзнавства, створеному у 1922 році при Академії наук СРСР, а також при губернських та повітових бюро краєзнавства були організовані спеціальні краєзнавчо-шкільні комісії для розробки питань організації і методики краєзнавчої роботи в школі.

Демократична діяльність краєзнавчих спілок не вписувалася в бюрократичну регламентацію громадського життя. До 1929 року фактично припинилася робота з охорони пам'ятників, закривалися краєзнавчі музеї. У 1930 році був скасований відділ з охорони пам'ятників при Наркомпросі, створений у травні 1918 року, який керував роботою всіх краєзнавчих музеїв. Пленум Центрального бюро краєзнавства у 1931 році ухвалив резолюцію вилучити всю випущену до цього часу літературу з краєзнавства.

Найвідданіші фанати своєї справи, справжні краєзнавці були репресовані і оголошені «ворогами народу», а їхні імена викреслювалися з історії. В період «великого терору» викликали підозру і громадські об'єднання та організації. Найістотнішим стало те, що знання краєзнавців – це завжди конкретні знання (з іменами, датами, деталями подій). Ідеологія ж того часу була направлена на ознайомлення, перш за все, з революційними традиціями, героїкою Громадянської війни, першими соціалістичними перемогами.

Історичне краєзнавство замінювалося виробничим: вивчення сіл і міст трансформувалося у вивчення колгоспів, фабрик і заводів. Плани краєзнавців вписувалися в плани п'ятирічок. У середині 30-х років ХХ ст. усі краєзнавчі організації були ліквідовані. Краєзнавство визначалося як «суспільний рух, який об'єднуючи місцеве трудове населення, бере активну участь у соцбудівництві усього краю на основі всебічного його вивчення» [3, 158].

У роки Великої Вітчизняної війни краєзнавча робота в школі активізувалася. Учні вели пошук документального матеріалу про героїзм своїх земляків на фронті і в тилу ворога, створювалися пошукові групи, гуртки юних краєзнавців-слідопитів, виник рух «Червоних слідопитів».

У 50-і роки ХХ ст. велику роль у підвищенні якості краєзнавчої роботи відіграли музейно-краєзнавчі ради, створені при обласних музеях, що координували різні напрямки вивчення рідного краю, надавали науково-методичну допомогу народним, шкільним музеям і краєзнавчим гурткам.

Уведення в 60-х роках нових навчальних програм з історії, географії та інших предметів, у яких значно підсилювалися елементи краєзнавства, стимулювало подальший розвиток усіх його видів; у загальноосвітніх навчальних закладах було введено факультативи з вивчення історії краю.

У зв'язку з демократизацією умов суспільного життя країни, починаючи з 1980 року, поступово відчувався і значний підйом діяльності краєзнавців: почали організовуватись всесоюзні, всеукраїнські і регіональні

конференції.

З початком нового тисячоліття краєзнавство знову опинилося на хвилі не тільки науково-просвітницької, але і суспільної діяльності. В наш час краєзнавством займаються представники широких кіл громадськості і, насамперед, учні, студенти, вчителі, професорсько-викладацький склад ВНЗ, архівісти, музейники, бібліотекарі та просто не байдужі громадяни, справжні патріоти своєї Батьківщини. Створена значна кількість навчальних посібників; оновилися експозиції у багатьох місцевих музеях; з'явилися регіональні краєзнавчі журнали і альманахи, вузівські навчальні посібники, регіональні енциклопедії.

Серед усіх областей України, особливо виділяється Черкаська область, яка має найбільшу розгалужену мережу міських і районних краєзнавчих осередків. Насамперед, слід відмітити, створену та офіційно зареєстровану у 1999 р. Лисянську спілку краєзнавців «Витоки», яка об'єднала істориків, журналістів, державних службовців, краєзнавців, науковців та людей, які цікавляться історією рідного краю. Засновниками спілки виступили краєзнавці М.І. Бушин, М.Т. Лаврега, В.М. Щербатюк.

Спілка видає журнал «Добридень». На його сторінках друкуються твори місцевих поетів, праці молодих дослідників, учнів, студентів, історичні дослідження краєзнавців, матеріали місцевих органів влади, фіксуються події історії Лисянщини, розглядаються актуальні проблеми сьогодення. Створено сайт у мережі Інтернет, діє електронна пошта організації [9]. Спільно з районною владою засновано краєзнавчу премію імені уродженця району історика Іллі Шульги. Зараз місцеві дослідники працюють над створенням «Енциклопедичного довідника Лисянщини».

Не менш плідну роботу розгорнула Монастирищенська організація, яка нараховує близько 70 краєзнавців, згуртованих у 8 первинних осередках. Голова організації Іван Волошенко видав ґрунтовне комплексне дослідження про історію Монастирищини. За ініціативою ентузіаста П. Качалаби, створено Маньківську районну організацію спілки, що налічує 50 активістів. Вони випускають газету «Маньківський літопис». Голова спілки особисто склав «Словник» (походження півтори тисячі прізвищ мешканців Монастирищенського району) і підготував до друку нарис з історії заснування сіл району.

Важливими осередками науково-дослідницької та організаційно-масової роботи з краєзнавства були і залишаються бібліотеки та архіви, адже на їхніх полицях і в сховищах зберігаються неоціненні скарби попередніх поколінь, численні документи і література про рідний край.

Уведення та розширення краєзнавчих курсів у шкільні програми з літератури, історії, географії (природознавства) стане додатковим фактором, що відкриває перспективи і водночас висуває нові завдання перед майбутніми педагогами. Не знаючи свого народу, його традицій, звичаїв та

історичного минулого, людина не навчиться поважати власну культуру і розуміти своєрідність культури інших народів.

Сучасна вища педагогічна школа не може стояти осторонь вирішення цих найважливіших суспільних проблем.

Педагогічне краєзнавство, виступаючи джерелом і засобом виховання творчої особистості та фактором соціалізації студентської молоді, сприяє розвитку творчої індивідуальності майбутнього фахівця, розвитку позитивного відношення до вчительської праці, педагогічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєв Ю. Прошлое и мы // Коммунист, 1985. - № 14. – С. 3.
2. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. – М.: Учпедгиз, 1960. – 452 с.
3. Барков А.С. О научном краеведении. Вопросы методики и истории географии. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 356 с.
4. Белоха П.М. Учебник всеобщей географии. Курс первый. – СПб., 1867. – С. 136.
5. Вессель Н.Х. Месный элемент в обучении // Учитель. – 1862. – № 17. – С. 12.
6. Кудряшов Н.Ф. Методика преподавания экономической географии. – М.: Учпедгиз, 1950. – 216 с.
7. Ушинський К.Д. Рідне слово: Книжка для тих, хто навчає // Вибр. тв.: У 2 т. – Т. 2. – С. 290.
8. <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. www.vytoki@ukr.net.